

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Nederlandse en Deense overwegingen bij een verbod op Koranverbranding

Berger, M.S.

Citation

Berger, M. S. (2025). Nederlandse en Deense overwegingen bij een verbod op Koranverbranding. *Tijdschrift Voor Religie, Recht En Beleid*, 16(1), 6-21. doi:10.5553/TvRRB/187977842025016001002

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4246606>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nederlandse en Deense overwegingen bij een verbod op Koranverbranding*

Maurits Berger

Op 7 december 2023 werd in Denemarken wetgeving aangenomen die het verbranden van de Koran verbiedt. Het heeft in Nederland weinig opzien gebaard, wat opmerkelijk is omdat niet zolang daarvoor, op 20 januari 2023, de voorman van anti-islambeweging Pegida de Koran verscheurde en vertrapte voor het gebouw van de Tweede Kamer, en er vervolgens op 13 januari 2024, kort na de vaststelling van de Deense wet, een Koranverbranding plaatsvond in Arnhem. Deze laatste gebeurtenis kreeg veel media-aandacht omdat burgemeester Marcouch moslim is: zijn besluit om de verbranding toe te staan vanwege de vrijheid van meningsuiting veroorzaakte bij veel moslims in Arnhem extra verontwaardiging. Deze Koranverscheuring en -verbranding hebben veel pennen in beweging gebracht over het al dan niet kunnen, willen en mogen verbieden ervan,¹ en hebben ook geleid tot een debat in de Tweede Kamer op 3 september 2024. In dit debat diende DENK een motie in voor wetgeving om 'verbranding en andere vormen van fysieke schennis van de Koran en andere heilige geschriften te verbieden'.² De motie werd unaniem door de overige partijen afgewezen,³ maar een nieuwe motie dat het in het openbaar schenden van de Koran een 'verwerpelijke, provocerende en aanstootgevende actie' is, werd wel aangenomen.⁴

De tekst van de eerste motie vertoonde overeenkomsten met de Deense wet, maar verder bleef het Deense verhaal in deze discussies buiten beeld, wat jammer is, omdat daarin een andere invalshoek is gekozen dan de weg die Nederland tot nu toe heeft bewandeld. In dit artikel wil ik de Deense argumentatie uiteenzetten tegen de achtergrond van de Nederlandse discussie. De parallellen tussen de sociale, politieke en juridische situaties in beide landen zijn namelijk opmerkelijk, zodat het interessant is om te bezien wat nu het verschil heeft gemaakt. Maar alvorens

* Met dank aan dr. Markus Davidsen (Universiteit Leiden) voor zijn correcties en suggesties.

- 1 O.a.: P. van Sasse, 'Koranverscheuring als ongehoorde meningsuiting', *NJB* 2023-8; E. Jurgens, 'Koranverbranding wél bestraffen', *De Nederlandse Grondwet*, 25 september 2023; E. Dommering, 'Koranverbranding wordt niet beschermd door de vrijheid van meningsuiting', *NRC Handelsblad* 16 januari 2024; T. Wolff, 'Koranverbrandingen: wat staat er op het spel?' *Filosofie & Praktijk* 2024-4, p. 396-412.
- 2 *Kamerstuk* 29614, nr. 176 (vindplaats: 'Stemmingen moties Koranverbranding door Pegida' in 'Tweede Kamer, Plenair debat, Stemmingen', 10 september 2024).
- 3 Alleen de VVD motiveerde haar tegenstem met een beroep op de vrijheid van meningsuiting (vindplaats: idem).
- 4 *Kamerstuk* 29614, nr. 175 (vindplaats: idem). De Kamermeerderheid die voor deze motie stemde, bestond uit SP, GroenLinks-PvdA, de PvdD, DENK, Volt, D66, NSC, de VVD, de ChristenUnie en BBB.

dat te doen, dienen we ons rekenschap te geven van het fenomeen dat ik eufemistisch ‘islamkritiek’ zal noemen.

Islamkritiek

De sociaal-maatschappelijke situatie

Ik noem de term ‘islamkritiek’ een eufemisme, omdat het niet altijd recht doet aan de mate van venijn en haatdragendheid waarmee het regelmatig gepaard gaat. Andere termen die dan worden gebruikt zijn ‘islamofobie’, ‘moslimdiscriminatie’ of ‘anti-moslimhaat’.⁵ En daarmee hebben we direct al een aantal problemen te pakken die we eerst moeten adresseren.

Het eerste probleem is dat er geen eenduidigheid is in terminologie. Waar in het geval van Joden de term ‘antisemitisme’ een alomvattende betekenis heeft, geldt dit niet voor islam en moslims. Sociologen – en in hun kielzog beleidsmakers – hanteren een palet aan termen die elk een andere invalshoek of discriminatoir mechanisme belichten.⁶ ‘Islamofobie’ staat voor negatieve beeldvorming van de islam, en de projectie daarvan op moslims. De negatieve beeldvorming kan vervolgens op diverse manieren tot uiting komen. ‘Moslimdiscriminatie’ is wanneer in gelijke gevallen moslims ongelijk behandeld worden. Discriminatie is de tegenpool van gelijke behandeling, die wettelijk is voorgeschreven,⁷ maar discriminatie wordt ook genoemd in enkele strafrechtelijk verboden.⁸ Een andere uiting van Islamofobie is ‘moslimhaat’, dat wordt gebruikt wanneer sprake is van haatdragende uitspraken of gedragingen jegens moslims. Dergelijke uitspraken of gedragingen zijn strafbaar gesteld door de wet, die onderscheid maakt tussen het ‘aanzetten tot haat’⁹ en ‘be-

5 Het gebruik van deze termen door officiële instanties is nogal wisselend. Bijv.: de Europese Commissie heeft een Coordinator on combating anti-Muslim Hatred (samen met een Anti-Racism Coordinator, en een Coordinator on combating antisemitism and fostering Jewish life – de verschillende benamingen zijn opmerkelijk), terwijl andere EU-instellingen de term Islamophobia gebruiken, zoals het European Network against Racism (‘Islamophobia is a specific form of racism’), en het European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia EUMC (Annual Report 2004/2005 ‘focused on discrimination, racism, xenophobia, anti-Semitism and Islamophobia’).

6 Voor definities en beschrijvingen van termen als ‘moslimhaat’ en ‘moslimdiscriminatie’ zie o.a. Republiek Allochtonie, ‘Factsheet moslimhaat en moslimdiscriminatie’, online publicatie 5 november 2024; Kennisplatform Inclusief samenleven (KIS), ‘Moslimdiscriminatie en islamkritiek: wat betekent dat en wat zijn de verschillen?’, online publicatie 24 augustus 2023; College voor de Rechten van de Mens, ‘Moslimdiscriminatie’, online publicatie (geen datum).

7 Algemene wet gelijke behandeling.

8 Art. 137d Strafwet: ‘Hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of geldboete van de vierde categorie.’ Art. 137g lid 1 Strafwet: ‘Hij die, in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf personen opzettelijk discrimineert wegens hun ras, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de derde categorie.’

9 Art. 137d Strafwet (zie hiervoor).

lediging'¹⁰ op grond van bepaalde menselijke kenmerken. Steeds vaker wordt ook de term 'anti-moslimracisme' gebruikt, die ziet op de vereenzelviging van moslims en etniciteit. Zo wordt bijvoorbeeld bij gedragingen van Marokkaanse Nederlanders regelmatig aangenomen dat die gedragingen iets te maken hebben met de islam omdat die Marokkanen verondersteld worden moslim te zijn en vanuit hun geloof te handelen. En ten slotte is er nog de (verondersteld) rationele discussie over islam die in de traditie staat van academische religiekritiek. Deze traditie heeft in Europa sinds de Verlichting echter de sterke tendens om negatief kritisch te zijn. In het geval van de islam gaat deze negatieve tendens van 'rationele kritiek' nog verder terug, tot in de Middeleeuwen, zoals hierna zal worden toegelicht.

Deze complexiteit is niet een academische exercitie in moeilijk doen. Het is een weergave van een complexe realiteit van vandaag. Hoe dit kan uitpakken, bleek in de discussies van de eerste Nederlandse islamcritici zoals de politici Frits Bolkestein en Pim Fortuyn in de jaren negentig van de vorige eeuw. Zij maakten zich zorgen over de integratie van moslims in Nederland juist *vanwege* hun islamitisch geloof.¹¹ De kritische beschouwingen over wat er allemaal fout zou zijn aan de islam hielden daarom ook niet op bij dat geloof, maar gingen eigenlijk over de moslims. De term 'islamkritiek' – in die tijd werd altijd gesproken over 'islamdebat' – is dan eigenlijk misleidend. Het gaat immers over de moslims. Het onderscheid tussen moslims en islam werd formeel altijd wel gemaakt, maar was er feitelijk niet. In het navolgende zullen we zien dat deze dubbelspraak diep is ingebed in de Nederlandse en Europese manier van denken over islam en moslims, en dat het juridisch bezien verreikende consequenties heeft.

Vanwege deze complexiteit kies ik er in dit artikel voor om alle omschrijvingen en definities die in omloop zijn samen te voegen onder de term 'islamkritiek', een woord dat redelijk neutraal is en dat met allerlei adjectieven – haatdragend, fobisch, neerbuigend, onderzoekend – een nadere invulling gegeven kan worden. Daarmee is de sociaal-linguïstische kant besproken. In dit artikel staat echter de regelgeving centraal, waarmee de discussie dus wordt beperkt tot de reeds genoemde misdrijven van discriminatie, belediging en aanzetten tot haat. Alvorens deze regelgeving te bespreken wil ik ingaan op de diepere achtergronden van de negatieve beeldvorming en stereotypen die ten grondslag liggen aan bijna alle vormen van islamkritiek.

De historisch onderbewuste situatie

De negatieve stereotypen en beeldvorming over islam en moslims kunnen niet begrepen worden als een reactie op de gedragingen van moslims vandaag de dag. Zij liggen al eeuwenlang verankerd in het onderbewustzijn – ook wel het 'collectief

10 Art. 137c Strafwet: 'Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk beledigend uitlaat over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.'

11 Pim Fortuyn was daar uitgesproken in, zoals blijkt uit de titel van zijn boek *Tegen de islamisering van onze cultuur*, Bruna 1997.

geheugen' genoemd – van de Europeanen.¹² Voor het begrip van de hedendaagse islamkritiek is het daarom nuttig om een korte blik te werpen op de geschiedenis. Het bijzondere van de islamkritiek in Nederland – en eigenlijk in heel Europa – is namelijk dat zowel de vorm als de inhoud teruggaat tot de vroege Middeleeuwen.¹³ Deze kritiek richtte zich op vier onderwerpen: de profeet, de Koran, de positie van de moslimvrouw, en de islam als agressieve religie.

De kritiek op de profeet werd vooral ingegeven door de verbazing dat één iemand in staat was geweest om zo'n grote aanhang volgelingen te winnen voor een geloof dat in de ogen van de Europese christenen toch overduidelijk onjuist was. Mohammed werd daarom gezien als een bezweerder en goochelaar, en in de Europese folklore deden tal van verhalen de ronde hoe hij zijn toehoorders voor de gek zou hebben gehouden.¹⁴ Een gedachtegang die populair was in de vroege Middeleeuwen was dat Mohammed eigenlijk een christelijke missionaris was die een eigen sekte had gesticht. Dit beeld komt terug in de *Inferno* van Dante, waarin Mohammed is ondergebracht bij de 'Schismatici' (ofwel degenen die zich afscheidden van het christendom), die de negende categorie waren van het laagste (achtste) niveau van de hel dat bestemd was voor alle 'Oplichters'.¹⁵

Pas vanaf de twaalfde eeuw (dat is vijf eeuwen na het ontstaan van de islam) richtten de pijlen van Europees-christelijke kritiek zich op de Koran. In 1143 werd namelijk de eerste Koranvertaling in het Latijn uitgebracht. Het doel hiervan was echter niet zozeer om de islam te begrijpen, maar om deze religie op de eigen misvattingen te kunnen afrekenen. In de woorden van de vertaler, Peter de Eerbedwaardige, abt van Cluny: 'Ik bestrijd jullie niet met wapens, zoals anderen doen, maar met woorden.'¹⁶ Hiermee begon een traditie van islamkritiek die pretendeerde rationeel en objectief te zijn, maar altijd het uitgangspunt hanteerde dat de islam een foute en verwerpelijke religie is.¹⁷ Een voorbeeld is een van de eerste Nederlandse hoogleraren in de arabistiek, Gijsbert Voetius, die in 1655 schreef: 'Maar het moet vanaf het begin duidelijk zijn dat de Koran niet het Woord van God is, en wel om drie redenen: ten eerste vanwege de vele tegenstrijdigheden; ten tweede de valse, absurde en belachelijke passages; en ten derde de beschamende passages die in strijd zijn met alle natuurlijke fatsoen.'¹⁸

Het derde doelwit van de kritiek op islam was de positie van de moslimvrouw. Middeleeuwse christenen hadden het beeld van wellustige moslimmannen die meer dan één vrouw begerden, en al naar eigen genoegen konden scheiden en hertrou-

12 M.S. Berger, *A Brief History of Islam in Europe. Thirteen Centuries of Creed, Conflict and Coexistence*, Leiden University Press 2014, p. 15-17.

13 J.V. Tolan, *Saracens. Islam and the Medieval European Imagination*, Columbia University Press 2002; J.V. Tolan, *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, Harvard University Press 2008; N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh University Press 1960.

14 Daniel 1960 p. 27-39.

15 D. Alighieri, *De Goddelijke Komedie*, 1320 (diverse Nederlandse vertalingen).

16 J. Kritzke, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton University Press 1964.

17 Daniel 1960, p. 35-37; Tolan 2008, p. 277.

18 Voetius, 'Over het mohammedanisme', in: J. van Amersfoort & W.J. van Asselt (red.), *Liever Turks dan Paaps? De visies van Johannes Coccejus, Gisbertus Voetius en Adrianus Relandus op de islam*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum 1997, p. 59-100.

wen.¹⁹ De verontwaardiging – en wellicht jaloezie? – was weliswaar gericht tegen de moslimmannen, maar uitte zich in een algeheel medeleven met de moslimvrouw, die werd beschouwd als onderdrukt.

Ten slotte was er het beeld van islam als religie die aanzette tot agressie en strijd. Dat kwam vooral door de snelle vestiging van een groot islamitisch rijk in de late zevende en vroege achtste eeuw, wat het beeld van de ‘oprukkende islam’ zou bestendigen. Wat over het hoofd werd gezien, was dat dit rijk weliswaar tot stand kwam door veroveringsoorlogen, maar dat dit geen bekeringsoorlogen waren: in het islamitische rijk waren de moslims daardoor lange tijd een kleine meerderheid.²⁰ Later zouden vooral de verovering van Spanje (711-713) door de Arabieren en van de Balkan (vanaf de veertiende eeuw) door de Ottomanen de Europese beeldvorming bepalen van de islamitische agressie, waarbij steeds de onderliggende angst speelde dat de moslims erop uit waren om heel Europa te veroveren en bekeren. Historisch is dit beeld volstrekt incorrect, maar het zou het Europese collectieve geheugen blijven voeden, getuige de term ‘third wave’ die sinds de late jaren negentig van de vorige eeuw wordt gebruikt om de migranten van islamitische achtergrond te duiden (waarbij de ‘eerste golf’ de verovering van Spanje aangaf en de ‘tweede golf’ de verovering van de Balkan).²¹

Deze vier onderwerpen van islamkritiek – profeet, Koran, moslimvrouw, agressie – hebben het Europese denken over de islam eeuwenlang beheerst. Dat verklaart wellicht dat uitgerekend deze onderwerpen ook weer de boventoon voeren in het islamdebat van het heden. En het kan ook verklaren dat deze negatieve beeldvorming zo halsstarrig is en altijd gaat over islam in plaats van over moslims. Want gedurende de eeuwen dat de West-Europeanen spraken over moslims, en allerlei ideeën en opvattingen over hen hadden, hadden zij nauwelijks enige fysieke interactie met moslims.²² Om die reden werden moslims vereenzelvigd met de islam. En het beeld van de islam was gevormd door een eeuwenlange West-Europese traditie van folkloristische, populistische en academische beschouwingen die waren gebaseerd op een bevooroordeelde – want veroordelende – manier van kijken naar de islam.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd West-Europa voor het eerst in zijn geschiedenis geconfronteerd met moslims als personen en medeburgers. Toen dat de samenleving stelde voor vraagstukken als multiculturaliteit en integratie, nam de kritiek op deze mensen bijna automatisch de vorm aan van de aloude methode van islamkritiek. Daarin werden onderwerpen en vormen gebruikt waar

19 Daniel 1960, p. 135-152. Zie ook L. Abu-Lughod, *Do Muslim Women Need Saving?*, Harvard University Press 2015.

20 Y. Courbage & Ph. Fargues, *Christians and Jews Under Islam*, Londen: Tauris 1997; R.W. Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative History*, Cambridge MA: Harvard University Press 1979.

21 M.S. Berger. ‘The Third Wave: Islamization of Europe, or Europeanization of Islam?’, *Journal of Muslims in Europe*, 2013-2, p. 115-136.

22 Ten behoeve van een heldere analyse van ‘islam in Europa’ maak ik onderscheid tussen ‘fysieke islam’ (alle vormen van menselijke interactie, zoals oorlog, handel, diplomatie, maar ook gebouwen en andere fysieke nalatenschappen) en ‘virtuele islam’ (het denken over en bestuderen van de islam en moslims). Zie mijn *Brief History of Islam in Europe. Thirteen Centuries of Creed, Conflict and Coexistence*, Leiden University Press, 2014, p. 22-23.

West-Europeanen al eeuwenlang vertrouwd mee zijn: er werd gesproken over de profeet, de Koran, de positie van de vrouw en de agressieve aard van de islam, en de kennis daarover werd met verwijzingen naar de islam als waar (waar of juist?) verondersteld. Deze islamkritiek – of die nu nieuwsgierig, angstig, afwijzend of haatdragend was – richtte zich bijna nooit direct tot de moslims zelf, maar verliep voornamelijk via de islam. De eeuwenoude traditie van praten *over* moslims in plaats van praten *met* moslim zette zich onverdroten voort. En daarin speelde de islam een centrale rol.

De juridische situatie

Deze islamkritiek leverde in het Europa van vandaag een juridisch vraagstuk op. In enkele landen, zoals Spanje, Oostenrijk en Italië, bestaat nog steeds strafwetgeving tegen blasfemie, ofwel de belediging van godsdiensten of godsdienstige gevoelens. Veel van deze blasfemiewetgeving is echter exclusief bedoeld voor bescherming van het christendom, en niet religie in algemene zin.²³ De meeste landen in Europa – waaronder Nederland en Denemarken – hebben hun blasfemiewetten echter afgeschaft. Een belangrijke motivatie daarvoor was dat de strafwetgeving gericht dient te zijn op de bescherming van mensen, niet van ideeën, ideologieën of geloofsleren. Een gevolg hiervan is echter dat er vanuit strafrechtelijk oogpunt een onderscheid kan bestaan tussen islamkritiek en antisemitisme. Antisemitisme richt zich op personen, namelijk de Joden²⁴, en niet op het jodendom als geloof. Islamkritiek daarentegen, richt zich voornamelijk op een godsdienst, namelijk de islam, meer dan op de moslims. Daarom hebben beschuldigingen van antisemitisme vaker kans van slagen voor de rechtbank (want de belediging is gericht tegen personen) dan de beschuldigingen van islamkritiek (want de belediging is in bijna alle gevallen gericht tegen de religie).

Dit onderscheid lijkt enigszins kunstmatig. Immers, als we het venijn en de haatdragendheid bezien waarmee de islamkritiek soms wordt geuit, en de manier waarop daarin de confrontatie met moslims wordt gezocht, zou betoogd kunnen worden dat die vorm van kritiek niet meer gaat om een kritische intellectuele bespreking van geloofsopvattingen, maar eigenlijk bedoeld is om de moslims te raken. Niettemin wordt in veel Europese landen vastgehouden aan de bescherming van mensen, ideeën of opvattingen, en tevens aan een vergaande interpretatie van de vrijheid van meningsuiting.²⁵ Hierin speelt mee dat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) geoordeeld heeft dat vrijheid van meningsuiting

23 Een van de uitzonderingen is Oostenrijk, dat in art. 188 van het Oostenrijkse Wetboek van Strafrecht het 'kleineren van religieuze geloofsleren' (*Herabwürdigung religiöser Lehren*) strafbaar stelt. Dit heeft al geleid tot een veroordeling wegens belediging van de islam (EHRM 25 oktober 2018, nr. 38450/12 (E.S./Oostenrijk)).

24 In de Nederlandse taal wordt onderscheid gemaakt tussen 'Joden' als etnische aanduiding en 'joden' als aanduiding van gelovigen. Alle (gelovige) joden zijn dus (etnische) Joden, maar niet alle (etnische) Joden zijn gelovig (joods). Niettemin wordt in het navolgende de term 'Joden' gebruikt, dat wordt bedoeld in een alomvattende betekenis.

25 E. Howard, *Freedom of Expression and Religious Hate Speech in Europe*, Routledge 2018; E. Janssen, *Faith in Public Debate. On Freedom of Expression, Hate Speech and Religion in France and the Netherlands* (Amsterdam School of Human Rights Research Series, nr. 68), 2015.

dusdanig belangrijk is voor de democratie, dat mensen allerlei vormen van opvattingen en kritiek moeten kunnen incasseren, ook als deze 'beledigen, choqueren, of verontrusten'.²⁶ Deze regel geldt overigens ook voor landen met blasfemiewetgeving en heeft al tot veel jurisprudentie geleid bij het EHRM, dat inmiddels een leidraad heeft gegeven welke afwegingen hierbij gelden, waarbij altijd een belangrijke rol wordt toegekend aan de nationale context (de 'margin of appreciation').²⁷ Maar voor landen die dergelijke wetgeving niet kennen, heeft de ruime interpretatie die is gegeven aan meningsvrijheid de ruimte voor islamkritiek enorm verruimd.²⁸ Dat gold ook voor Nederland en Denemarken. Die kritiek nam steeds haatdragender vormen aan, zoals Koranverbrandingen of het plaatsen van varkenskoppen bij moskeeën. Dit leidde tot nationale maar vooral ook internationale protesten, en zelfs tot gewelddadige reacties.

Nederland

Op 10 maart 2004 waarschuwde de Nederlandse minister van Binnenlandse Zaken (Remkes), mede op basis van informatie van de binnenlandse veiligheidsdienst AIVD, dat de islamkritiek in de media zou kunnen leiden tot radicalisering onder moslims.²⁹ Commentatoren en columnisten verweten hem de vrijheid van meningsuiting te beperken. Enkele maanden later, op 2 november 2004, werd Theo van Gogh op straat met een mes vermoord door een Nederlandse moslimextremist. Van Gogh stond bekend als een van de critici die op zeer hardhandige wijze de spot dreef met zowel moslims als Joden. Deze gebeurtenis zette het islamdebat op scherp: de islamcritici zagen zich bevestigd in hun waarschuwingen tegen islam, en moslims worstelden met de frustrerende onmacht vanwege de ruime vrijheid van meningsuiting die werd toegekend aan islamkritiek. In de rechtszaak van 2005 tegen Ayaan Hirsi Ali bijvoorbeeld, werden haar uitspraken over de profeet als 'pervers' en 'pedofiel' door de rechter weliswaar beledigend geacht, maar aangezien ze werden gedaan als onderdeel van het publieke debat (dat volgens het EHRM de voeding is voor iedere democratie) over de islam, was de 'bewuste keuze voor een methode die prikkelt en aanzet tot een debat [en ook] een zekere mate van overdrijving (...) niet zonder meer ongeoorloofd'.³⁰

Kort daarop, in 2005, werd in de moslimwereld bekend dat een Deense krant een wedstrijd had uitgeschreven voor de beste cartoon over de profeet Mohammed en

26 EHRM 7 december 1976, nr. 5493/72 (Handyside/Verenigd Koninkrijk).

27 Zie o.a. EHRM 20 september 1994, nr. 13470/87 (Otto-Preminger-Institut/Oostenrijk); EHRM 25 november 1996, nr.17419/90 (Wingrove/Verenigd Koninkrijk); EHRM 13 december 2005, nr. 42571/98 (İ.A./Turkije).

28 Voor achtergronden in vergelijkend perspectief: C. Blue Holmes, 'Quran Burning And Religious Hatred: A Comparison Of American, International, And European Approaches To Freedom Of Speech', *Washington University Global Studies Law Review* 2012-11, p. 459-481.

29 Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 'Achtergrond jihadrekruten in Nederland' (*Kamerstukken II* 2003/04, 27925, nr. 120).

30 Pres. Rb. 's-Gravenhage 15 maart 2005, KG 05/123, r.o. 4.9-4.10.

dat de krant de winnende inzendingen had gepubliceerd.³¹ Het leidde tot felle en soms zelfs gewelddadige protesten in diverse moslimlanden tegen Deense ambassades, en tot een boycot van Deense producten. Met deze 'Deense cartooncrisis' in gedachten werd Nederland twee jaar later, in 2007, opgeschrikt door de aankondiging van parlementariër Geert Wilders dat hij een kritische film over de islam zou uitbrengen, genaamd *Fitna*. Hij liet doorschemeren dat daarin sprake zou zijn van het verscheuren van een Koran, wat tot internationale commotie leidde. Toen de 16 minuten durende film uiteindelijk in maart 2008 werd uitgebracht, werden deze verwachtingen weliswaar niet waargemaakt, maar de Nederlandse diplomatie had in de tussentijd alle zeilen moeten bijzetten om een herhaling te voorkomen van de wereldwijde protesten die waren gevolgd op de Deense cartoons.³²

Deze situaties zouden het islamdebat alleen maar verscherpen, en islamcritici achtten zichzelf steeds meer het bastion van de vrijheid van meningsuiting: zij meenden niet te moeten toegeven aan de druk van geweld door moslims die dergelijke kritiek beledigend en blasfemisch vonden. De sociale en politieke spanningen brachten ook de wetgever in actie. Op 10 november 2004, kort na de moord op Theo van Gogh, kondigden de ministers van Justitie (Donner) en Binnenlandse Zaken (Remkes) gezamenlijk een tweeledig plan aan. Enerzijds wilden zij 'terrorisme en gewelddadig radicalisme' bestrijden door sluiting van 'radicale moskeeën' en uitzetting van 'radicale imams'.³³ Tegelijkertijd wilden zij bezien of het oude wetsartikel over 'smalende godslastering' verruimd kon worden, zodat vervolging van dit soort beledigingen toch mogelijk was. De uitvoerige maatregelen die zij een kleine drie maanden later presenteerden, repten echter met geen woord over het voornemen van strafrechtelijke maatregelen tegen religieuze belediging.³⁴ De focus ervan was gericht op de bestrijding van terrorisme en radicalisering, en niet op wat dezelfde minister van Binnenlandse Zaken een jaar eerder had aangewezen als een van de oorzaken van radicalisme en terrorisme: de verregaande vormen van islamkritiek.

Pas enkele jaren later, in 2008, zou een nieuwe minister van Justitie (Hirsch Ballin) een serieuze poging doen om te bezien of islamkritiek begrensd kon worden. Hij stelde voor om het verbod op 'smalende godslastering' (artikel 147 Wetboek van Strafrecht) te schrappen en het verbod op opzettelijke belediging wegens (onder andere) godsdienst (artikel 137c) 'te verduidelijken'.³⁵ De minister haalde hierbij inspiratie uit een rapport waartoe hij opdracht had gegeven en dat concludeerde

31 De cartoons werden overigens pas bekend in de moslimwereld toen een groepje imams uit Denemarken daar ruchtbaarheid aan gaven.

32 B. Verbeek, K. Vossen & A. Zaslove, in: G. Voerman & K. Vossen (red.), *Wilders gewogen – 15 jaar reuring in de Nederlandse politiek*, Boom 2019, p. 284. Voor concrete ervaringen hieromtrent zie K. van Dam, *Granaten en minaretten. Een diplomaat op zoek naar vrede in de Arabische en islamitische wereld*, Prometheus 2020, p. 176-180.

33 Brief van de minister van Justitie en Veiligheid en minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 10 november 2004, 'De moord op de heer Th. van Gogh' (*Kamerstukken II* 2004/05, 29854, nr. 3, p. 8).

34 Brief van de minister van Justitie en Veiligheid en minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 24 januari 2005, 'Terrorismebestrijding' (*Kamerstukken II* 2004/05, 29754, nr. 5).

35 Brief aan Kamer: Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2009, 31 oktober 2008 (*Kamerstukken*, 31700 VI, nr. 33).

dat de bestaande wetgeving effectiever kon worden benut.³⁶ Kort gezegd kwam het voorstel van de minister neer op het volgende. Het verbod op ‘smalende godslastering’ was het enige artikel in het Wetboek van Strafrecht (Sr)³⁷ dat zich leende voor een maatregel die zag op het beledigen van een geloof, maar dit artikel was in 1969 feitelijk ongedaan gemaakt door de Hoge Raad in het geruchtmakende Ezel-proces tegen de schrijver Gerard Reve.³⁸ De minister wilde dit artikel schrappen, maar tegelijkertijd de oorspronkelijke intentie ervan, namelijk het beschermen van religieuze gevoelens, behouden door het over te hevelen naar het verbod van artikel 137c op belediging wegens (onder andere) godsdienst.³⁹ Dat verbodsartikel zag volgens de gangbare uitleg weliswaar alleen op belediging van personen en niet van (geloofs)opvattingen, maar de minister zag dat anders en wilde het wetsartikel daarop aanpassen. De weerstand in het parlement was echter dusdanig,⁴⁰ en een later door de minister ingesteld onderzoek was zo uitgesproken over de onmogelijkheid van dergelijke aanpassingen,⁴¹ dat het in 2014 leidde tot afschaffing van het verbod op smalende godslastering⁴² en het in stand laten van het verbod op belediging (artikel 137c) in de oude vorm.

In de tussentijd had de Hoge Raad zich in 2009 nog eens duidelijk uitgesproken over de reikwijdte van artikel 137c Sr: strafbaar is, aldus de hoogste rechter,

‘het zich beledigend uitlaten “over een groep mensen wegens hun godsdienst”, doch niet het zich beledigend uitlaten over een godsdienst, ook niet indien dit geschiedt op zo’n wijze dat de aanhangers van die godsdienst daardoor in hun godsdienstige gevoelens worden gekrenkt’.⁴³

Hiermee was de discussie over deze kwestie voorlopig gesloten. Het gevolg was wel dat in gevallen van islamkritiek ‘de interpretatieruimte voor de rechter (...) zeer klein was geworden’.⁴⁴ Immers, de ervaring van gekrenktheid van gelovigen speelt geen rol in de vaststelling of sprake is van een strafbare belediging, en de belediging moet ‘onmiskenbaar betrekking hebben op mensen’, niet op hun geloof.⁴⁵

36 B.A.M. van Stokkom, H.J.B. Sackers & J.-P. Wils, *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen*, WODC 2007, p. 16.

37 Art. 147: ‘(...) wordt gestraft: hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, door smalende godslasteringen op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaat’.

38 HR 2 april 1968, nr. 64339; Hof Amsterdam 31 oktober 1967. Van het Reve had zelf voor het hof zijn pleidooi gevoerd, waarin hij zijn geloofsleven en religieuze opvattingen uiteenzet.

39 Zie voor de tekst van dit artikel: voetnoot 9.

40 Verslag van Algemeen Overleg, Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2009, 9 februari 2009 (*Kamerstuk* 31700 VI, nr. 33).

41 M.van Noorloos, *Strafbaarstelling van ‘belediging van het geloof’*, Den Haag: WODC, ministerie van Justitie/Boom Lemma Uitgevers 2014.

42 Voorstel van wet van de leden Van der Ham, De Wit en Teeven tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht in verband met het laten vervallen van het verbod op godslastering (*Kamerstukken II* 2009/10, 32203). Zie ook M.S. Berger, ‘Lastering blijft lastig’, *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 2013-2.

43 HR 10 maart 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF0655, *NJ* 2010-19 (r.o. 2.5.1).

44 Noorloos 2014, p. xi.

45 Idem.

Deze juridische tweedeling tussen mensen en opvattingen zag zich nogmaals bevestigd in twee geruchtmakende zaken tegen Geert Wilders. De eerste speelde in de periode 2008-2011, waarin, na een uitvoerige klachtprocedure (art. 12 Wetboek van Strafvordering) via het gerechtshof,⁴⁶ de rechtbank uiteindelijk oordeelde dat de lange lijst van beledigende opmerkingen die Wilders had gemaakt over de islam, de Koran en moskeeën, geen grond was tot veroordeling wegens belediging of discriminatie, omdat onvoldoende duidelijk was of 'de verdachte zich in al zijn uitlatingen tegen mensen richt'.⁴⁷ Die duidelijkheid was tien jaar later, in 2021, echter wel degelijk aanwezig in de zaak over Wilders' uitspraken over 'minder Marokkanen', wat leidde tot een schuldigverklaring zonder oplegging van straf.⁴⁸

Denemarken

De juridische en politieke situatie in Denemarken vertoonde veel overeenkomsten met die van Nederland, behalve op één punt: Denemarken had veel meer te verduren van buitenlandse kritiek op de wijze waarop het omging met islamkritiek. Het had internationaal naam gemaakt als land van islamkritiek vanwege de cartooncrisis van 2005 en vervolgens vanaf 2019 met een jarenlange reeks aan Koranverbrandingen⁴⁹ (wat overigens een breder Scandinavisch verschijnsel leek te zijn⁵⁰). De cartooncrisis was voor verscheidene moslimlanden aanleiding op te roepen tot de boycot van diverse Deense producten (met name de farmaceutische industrie was een doelwit),⁵¹ en deze oproep werd door de Koranverbrandingen opnieuw versterkt.⁵² De Koranverbrandingen leidden ook tot grote druk op Denemarken van diverse moslimlanden, individueel of via de Organisatie van Islamitische Samenwerking (met 57 lidstaten) om hiertegen op te treden.⁵³ Deze situatie werd vanaf 2022 politiek pijnlijk toen Deens beleid (levering van gevechtsvliegtuigen aan Oekraïne) en Deense belangen (een Deen als nieuwe secretaris-generaal van de NAVO) werden gefrustreerd door Turkije en diverse NAVO-lidstaten, met als argument dat eerst een halt toegeroepen moest worden aan de Koranverbrandingen.⁵⁴

46 Gerechtshof Amsterdam 21 januari 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BH0496.

47 Rb. Amsterdam 23 juni 2011, ECLI:NL:RBAMS:2011:BQ9001, r.o. 4.4.

48 HR 6 juli 2021, ECLI:NL:HR:2021:1036.

49 N.V. Vinding, *Denmark's uneasy relationship with freedom of expression and religion* (The Danish National Report on Freedom of Expression and Religion), The European Consortium for Church and State Research (ECCSR), par. 4 (publicatie verwacht in voorjaar 2025).

50 G. Larsson e.a. (red.), *Temenos. Nordic Journal for the Study of Religion - Special Issue: Burning of the Qur'an 2024-1*.

51 A. Maamoun & P. Aggarwal, 'Guilty By Association: The Boycotting Of Danish Products In The Middle East', *Journal of Business Case Studies* 2008-10.

52 'Arab League body calls for boycott of Denmark for burning Qur'an', *Middle East Monitor* 24 juli 2023.

53 Organization of Islamic Cooperation (OIC), 'Resolution on the Repeated Crimes of Desecration and Burning of Copies of al-Mus'haf ash-Sharif in the Kingdom of Sweden and the Kingdom of Denmark', 31 juli 2023, te raadplegen op www.oic-oci.org/topic/?t_id=39325&t_ref=26550&lan=en.

54 Vinding 2025, par. 4.

De wet op 'ongepaste behandeling van een religieus geschrift'

In december 2023 werd in Denemarken, na lange discussies, een nieuw wetsartikel 110e sub 2 toegevoegd aan het Deense Wetboek van Strafrecht. Dit artikel behoeft nadere bespreking omdat het laat zien hoezeer de Deense wetgever heeft gelaveerd tussen de vrijheid van meningsuiting en het afgeschafte verbod op blasfemie om tot een verbod op Koranverbranding te komen. In vertaling luidt dit artikel als volgt:

‘strafbaar is degene die publiekelijk of met de bedoeling het in bredere kring te verspreiden, op ongepaste wijze een geschrift behandelt dat een significante religieuze betekenis heeft voor een erkende religieuze gemeenschap, of een voorwerp dat lijkt op een dergelijk geschrift’.⁵⁵

Opmerkelijk is dat deze regel niet is opgenomen in het hoofdstuk van het Deense Wetboek van Strafrecht dat gaat over belediging en discriminatie, maar in het (twaalfde) hoofdstuk betreffende landsverraad en andere misdrijven tegen de veiligheid en integriteit van de staat. Binnen dat hoofdstuk is het verbod ondergebracht bij artikel 110e, dat het beledigen van een buitenlandse staat, vlag of nationaal embleem verbiedt.⁵⁶ De reden voor deze keuze, aldus de minister van Justitie, is dat dit wetsartikel betrekking heeft op buitenlands beleid en veiligheid omdat die door de Koranverbrandingen in gevaar worden gebracht.⁵⁷ ‘Het doel van deze bepaling’, aldus de memorie van toelichting bij dit wetsartikel, ‘is de bescherming van de relaties die Denemarken onderhoudt met buitenlandse mogendheden, en van de belangen van de Deense staat in de relatie met buitenlandse mogendheden’.⁵⁸

Ondanks deze duidelijke overwegingen blijkt uit de memorie van toelichting dat de wetgever heeft geworsteld met de vraag welk juridisch beginsel als uitgangspunt moest dienen voor dit wetsartikel. Enerzijds wordt het artikel namelijk gezien in de context van het verbod op ‘ongepaste behandeling van goederen die behoren tot de kerk en worden gebruikt voor doeleinden van de kerk’ (art. 139 lid 2 Deens Wetboek van Strafrecht).⁵⁹ Anderzijds is aansluiting gezocht bij de strafbaarstelling van belediging en lastering (art. 266b Deens Wetboek van Strafrecht).⁶⁰ Het eerste artikel voorziet in de bescherming van goederen, het tweede van personen. De wetgever heeft echter gekozen voor de middenweg: het verbod gaat weliswaar over een goed, vermeldt de memorie van toelichting, maar het ziet niet op de bescherming

55 ‘På samme måde straffes den, der offentlig eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds gør sig skyldig i utilbørlig behandling af et skrift, der har væsentlig religiøs betydning for et anerkendt trossamfund, eller en genstand, der fremstår som et sådant skrift.’

56 ‘Med bøde eller fængsel i indtil 2 år straffes den, der offentlig forhåner en fremmed nation, en fremmed stat, dens flag eller andet anerkendt nationalmærke eller De Forenede Nationers eller Det Europæiske Råds flag.’

57 Memorie van toelichting (*Bemærkninger til lovforslaget*), inleiding en par. 3, te raadplegen van www.ft.dk/ripdf/samling/20231/lovforslag/l65/20231_l65_som_fremsat.pdf.

58 Memorie van toelichting, par. 2.1.

59 Idem, par. 2.3.

60 Idem, par. 2.2.

daarvan, maar van de religieuze gemeenschap waarvoor dat goed bijzondere betekenis heeft.⁶¹

De doorslaggevende overweging om het verbod uiteindelijk te plaatsen in de categorie van misdrijven tegen de staatsveiligheid is wellicht geweest dat hiermee een duidelijker rechtvaardiging wordt geboden om de vrijheid van meningsuiting te mogen inperken.⁶² Niettemin laat de memorie van toelichting zien hoe ingewikkeld het is om de specifieke handeling van een Koranverbranding of -verscheuring om te zetten in een strafrechtelijk verbod. Een kort overzicht kan dit illustreren.⁶³

Met 'geschrift met significante religieuze betekenis' wordt bedoeld op 'geschriften die centraal staan voor de godsdienstige grondslag en leerstelling van die religie'. Het gaat hierbij om zowel hele geschriften als delen ervan. Hiervan uitgesloten zijn zangbundels, theologische commentaren, afdrukken ervan in wetenschappelijke tijdschriften, of religieuze afbeeldingen. Bijzonder is de toevoeging in het wetsartikel 'of een voorwerp dat lijkt op een dergelijk geschrift': dit is bedoeld om te voorkomen dat Koranverbranders de wet omzeilen door een werkelijke Koran te vervangen met bijvoorbeeld een kartonnen doos met daarop het woord 'Koran'.

Het gaat, kortom, dus echt om de 'kernteksten' van religies. Om vast te stellen of hiervan sprake is 'zal gebruik gemaakt moeten worden van religiewetenschappelijke deskundigheid'; de geloofsgemeenschap mag zelf wel aangeven welke rol die geschriften spelen, maar heeft geen beslissende stem in de vaststelling daarvan.⁶⁴ Deze benadering wijkt af van de gangbare jurisprudentie van het EHRM, namelijk dat de individuele gelovige zelf een belangrijke rol speelt in de vaststelling van de religiositeit van een handeling of voorwerp.⁶⁵

Het 'behandelen' van het religieus geschrift moet 'ongepast' zijn. Dat omvat niet alleen verbranding, maar ook 'elke ongepaste fysieke behandeling, inclusief verbranden en bespatten, of dat bijvoorbeeld op het geschrift wordt getrapt of geschopt, het schrift wordt overgoten met een vloeistof of in voedsel gewikkeld, of het schrift wordt vernield door het bijvoorbeeld te scheuren of in stukken te snijden of dergelijke'.⁶⁶ Iemand die zijn Bijbel in de prullenbak gooit, is niet strafbaar, maar wel degene die dat doet op publieke wijze met een spottende intentie.⁶⁷ Die 'spottende intentie' wordt met zoveel woorden genoemd in de memorie van toelichting, maar de wetstekst gebruikt de term 'ongepast' (*utilbørlig*). De wetgever geeft aan dat voor de uitleg van deze term aansluiting gezocht moet worden bij artikel 266b Deens Wetboek van Strafrecht, dat voorziet in de strafbaarstelling van het 'bedreigen, bespotten of kleineren op basis van geslacht, huidskleur, of gender-

61 Idem, par. 2.2.

62 Idem, inleiding.

63 Het navolgende is gebaseerd op par. 4 van de memorie van toelichting.

64 Idem.

65 O.a. EHRM 2005, 44774/98 (Leyla Şahiñ/Turkey); EHRM 2001 42393/98 (Dahlab/Switzerland).

66 Memorie van toelichting, par. 4.

67 Idem.

uiterlijk'.⁶⁸ De ongepastheid van de behandeling van het religieus geschrift moet objectief beschouwd worden, vanuit 'algemeen maatschappelijk' perspectief, dus niet het perspectief van de betreffende religieuze gemeenschap.⁶⁹ De memorie geeft een interessant voorbeeld: 'het wikkelen van een religieus geschrift in ham is algemeen aanvaard als ongepast, maar wikkelen in een regenboogvlag niet'.⁷⁰

Een terugkerend probleem bij de beperking van de vrijheid van meningsuiting is de rol van satire. De Deense wetgever merkt in de memorie van toelichting op dat er strafuitsluitingsgronden kunnen zijn als bijvoorbeeld duidelijk is dat sprake is van een 'artistieke context' of 'artistieke kunstuitingen.' De memorie geeft het voorbeeld van het verbranden van een religieus geschrift in de scène van een speelfilm, of het verscheuren van een Bijbel tijdens een concert of opera. En ook hier heeft de wetgever blijkbaar doorgedacht over allerlei mogelijkheden die verstokte Koranverbranders kunnen gebruiken om hun acties 'artistiek' te maken, want de memorie vermeldt dat sprake dient te zijn van een locatie die daarvoor normaliter wordt gebruikt, van mensen die zich gewoonlijk van dit soort artistieke expressies bedienen, en van een publiek dat gewoon is dergelijke expressies te aanschouwen.⁷¹

Ten slotte is deze bepaling alleen voor toepassing op een 'erkende religieuze gemeenschap'. Anders dan in Nederland dienen religieuze gemeenschappen in Denemarken erkend te worden om in aanmerking te komen voor financiële regelingen en – in dit geval – wettelijke bescherming. Erkenning gebeurde voorheen door het Deense Kerkministerie, dat inmiddels is hernoemd tot het ministerie voor Steden, Platteland en Kerk (By-, Land og Kirkeministeriet), en de lijst is bijzonder lang: van zes erkende religies (hindoes, boeddhisten, christenen, joden, moslims en 'overige') worden afzonderlijke 'religieuze gemeenschappen' (*trossamfund*) erkend.⁷² Dit betekent dat niet-erkende gemeenschappen (denk bijvoorbeeld aan de rastafari) geen beroep kunnen doen op deze wetsbepaling.

Bespreking

Nederland en Denemarken hebben opmerkelijke overeenkomsten in zowel hun wetshistorie als in de nationale en internationale perikelen die de islamkritiek in deze landen teweeg heeft gebracht. Het is daarom des te opmerkelijker dat beide landen tot verschillende uitkomsten zijn gekomen inzake een verbod op Koranverbranding. Om die verschillen te begrijpen moeten we eerst de overeenkomsten nader bezien.

68 'Den, der offentlig eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelse eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe af personer trues, forhånes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse eller tro eller sit handicap eller på grund af den pågældende gruppes seksuelle orientering, kønsidentitet, kønsudtryk eller kønskarakteristika, straffes med bøde eller fængsel indtil 2 år.'

69 Memorie van toelichting, par. 4.

70 Idem.

71 Idem.

72 De lijst staat op de website van het ministerie: www.blkm.dk/andre-trossamfund/trossamfundsregistret/liste-over-anerkendte-trossamfund-og-tilknyttede-menigheder.

Beide landen hadden een 'blasfemie'-verbod ingevoerd in de jaren dertig van de vorige eeuw vanwege de religiekritiek die sterk opspeelde onder socialisten,⁷³ tegelijk met een verbod op de belediging van minderheden wegens hun godsdienst vanwege het sterk opkomende antisemitisme.⁷⁴ Het blasfemieverbod hebben de twee landen negentig jaar later afgeschaft, in beide gevallen naar aanleiding van een aan de islam gerelateerde crisis (Theo van Gogh in Nederland in 2004, cartoons in Denemarken in 2005). Deze crises hadden er in beide landen eerst toe geleid te overwegen om de blasfemie-artikelen in te roepen tegen de toenemende islamkritiek. In beide landen werd er echter voor gekozen om de blasfemie-artikelen af te schaffen en nadruk te leggen op het verbod op discriminatie en belediging van personen wegens hun godsdienst. De bescherming van mensen, en niet opvattingen, werd belangrijk gevonden.

Het Deense verbod op de 'ongepaste behandeling van een geschrift met significante religieuze betekenis' is dus eigenlijk een correctie op de afschaffing van het blasfemieverbod. Het ging daarbij echter niet om de bescherming van de moslims, zoals negentig jaar eerder regelgeving was ingevoerd ter bescherming van de Joden, maar had alles te maken met de internationale druk die het land heeft ondervonden. Deze druk was vele malen groter dan die op Nederland, ook al had Nederland internationaal wel wat te verduren met het *Fitna*-filmpje van Geert Wilders. Dat verschil in behandeling van beide landen kan deels verklaard worden met domme pech: na Salman Rushdies *Duivelsverzen* in 1988 was de Deense cartoonkwestie de eerste internationale crisis van vermeende islambelediging waarbij niet een persoon maar een land centraal stond. Denemarken werd daarmee in de moslimwereld het symbool van westerse islambelediging. Nederland maakte twee jaar later in de moslimwereld weliswaar ook furore met de *Fitna*-film, maar zou daarin tweede viool spelen naast Denemarken. Overigens zijn er ook aanwijzingen dat de Nederlandse diplomatie hier een belangrijke rol in heeft gespeeld: waar de Deense regering in 2005 volstond met een beroep op de vrijheid van meningsuiting (wat in veel moslimlanden werd uitgelegd als instemming van de Deense regering met de cartoons), waren Nederlandse diplomaten in moslimlanden een gecoördineerde informatiecampagne begonnen om de boodschap over te brengen dat de Nederlandse staat de inhoud van *Fitna* niet deelde.⁷⁵ Het resultaat was blijkbaar positief, want in 2010 schreef het Nederlands ministerie van Buitenlandse Zaken in een geruststellende brief aan de Tweede Kamer dat 'het scherpe islamdebat in Neder-

73 Het Deense art. 140 luidde: 'Eenieder die publiekelijk de religieuze leerstellingen of aanbidding van een wettig bestaande religieuze gemeenschap in dit land belachelijk maakt of bespot, wordt gestraft met een boete of gevangenisstraf van maximaal vier maanden.' Het Nederlandse art. 147 luidde: '(...) wordt gestraft, hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, door smalende godslasteringen op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaat.'

74 In Nederland was dat in 1934. Het verbod op discriminatie wegens groepskenmerken (waaronder religie) is in Nederland ingevoerd in 1971 (zie bespreking in 'Hoofdstuk 6. Strafbare belediging van minderheidsgroepen' in A.L.J.M. Janssens, *Strafbare Belediging*, Rijksuniversiteit Groningen 1998, p. 65-77).

75 Zie voetnoot 32.

land in al deze [moslim]landen niet een even grote rol speelt in de beeldvorming'.⁷⁶ Dat was in het geval van Denemarken duidelijk anders.

Het voorgaande leidt tot twee waarnemingen. De eerste is dat wanneer wordt overwogen wat te doen met nodeloos grievende islamkritiek, buitenlandse problemen in Nederland en Denemarken doorslaggevend lijken te zijn geweest dan binnenlandse. In Nederland is regelmatig door de regering gewaarschuwd voor de verstoring van de maatschappelijke verhoudingen die werd veroorzaakt door dergelijke islamkritiek,⁷⁷ maar die zorgen moesten het afleggen tegen de vrijheid van meningsuiting.⁷⁸ Zou die afweging, net als in Denemarken, anders zijn als er een toenemende buitenlandse druk zou zijn op Nederland, en Nederlandse politieke en handelsbelangen in het geding waren?

De tweede waarneming betreft de wetgeving. Een kleine eeuw geleden, in de jaren dertig van de twintigste eeuw, toen antisemitisme en kritiek op het christendom steeds meer wijdverbreid raakten, vond zowel de Deense als de Nederlandse wetgever het noodzakelijk om in te grijpen. Dat ingrijpen leidde tot wetgeving die juridisch weliswaar ten doel had om mensen en geloven (met name Joden en het christendom) te beschermen, maar de algemene gedachte erachter was vooral de bescherming van de maatschappelijke orde (wat in juridische termen de openbare orde heet). Die gedachte, zo moeten we vaststellen, is vandaag ingehaald door andere belangen, waaronder met name het belang dat wordt gehecht aan de vrijheid van meningsuiting die in de afgelopen decennia in toenemende mate als fundamenteel wordt beschouwd voor de democratische en rechtsstatelijke orde.⁷⁹

Deze twee waarnemingen roepen enkele vragen op die ik hier kort aan de orde wil stellen, omdat ze zouden kunnen bijdragen aan een verdieping van de discussie over de vrijheden van meningsuiting en religie. De eerste vraag luidt: is het West-Europese denken over deze twee vrijheden dusdanig veranderd dat de vergelijking met negentig jaar geleden niet meer opgaat?⁸⁰ Als deze vraag positief wordt beantwoord, dan zou dat betekenen dat de moslims in West-Europa domweg slachtoffer zijn van de ontwikkeling van een juridisch gedachtegoed. Anders dan de Joden in de jaren dertig moeten zij zich nu meningen en manifestaties over de islam die 'beledigen, choqueren, of verontrusten' laten welgevalen (tenzij het land in kwestie een blasfemieverbod kent waar ook moslims zich op kunnen beroepen⁸¹).

76 'Beeldvorming over Nederland in landen met een moslimmeerderheid', brief van de minister van Buitenlandse Zaken (*Kamerstukken II* 2009/10, 32344, nr. 1, p. 2).

77 De minister van Justitie noemde in het debat met de parlementaire commissie over godslastering herhaaldelijk zijn zorg over de 'verstoring van verhoudingen in de maatschappij' en van de noodzaak tot 'bescherming' van die verhoudingen (zie Verslag van Algemeen Overleg, 2009, p. 32, 33, 35, 36, 41, 50).

78 Zie voor analyse (en pleidooi): J. Doomen & M. van Schaik, 'Blasfemie in de huidige context', *Netherlands Journal of Legal Philosophy* 2015-1, p. 47-61.

79 Aldus ook het eerdergenoemde arrest van EHRM in *Handyside/Verenigd Koninkrijk*, 1973.

80 Zie ook hoofdstuk 8 in S. van Bijsterveldt, *Overheid en Godsdienst. Herijking van een Onderlinge Relatie*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2018.

81 Zoals bijv. het geval is in Oostenrijk, zie voetnoot 23.

Dat zij zich daarmee zwaar aangetast voelen in hun vrijheid van religie, is de prijs die de democratische samenleving blijkbaar bereid is daarvoor te betalen.

Een andere vraag is of de ontwikkeling van de relatie tussen de vrijheid van meningsuiting enerzijds en de vrijheid van religie anderzijds zich wel voltrekt in een neutrale omgeving. Het heeft er namelijk veel van weg dat deze discussie wordt gedomineerd door voorstanders van de vrijheid van meningsuiting die zelf niet veel op hebben met religie. Het zou een verklaring kunnen zijn voor de vaak gehoorde aanname dat deze twee vrijheden onverenigbaar zijn, met als gevolg dat er steeds wordt verondersteld dat het gaat om een keuze welke van beide zou moeten prevaleren. Tussenvarianten of compromissen lijken dan nauwelijks mogelijk. Met de uitzondering van een enkele stem⁸² is nergens in alle discussies over Koranverbranding bijvoorbeeld gesteld dat de Koran, net als zovele boeken, ook een opvatting vertegenwoordigt: is het vernietigen van deze mening (bijvoorbeeld door een boek te verbranden of verscheuren) dan nog steeds te rechtvaardigen als een vrijheid van meningsuiting?

En dan de laatste vraag: zou het verschil tussen toen en nu verklaard kunnen worden door een nieuwe speler in het veld, namelijk de islam? Met een blik op de geschiedenis zou immers betoogd kunnen worden dat West-Europeanen een zodanig diepgewortelde negatieve houding hebben jegens de islam – en daarmee automatisch ook jegens moslims, zoals wij al zagen – dat er weinig bereidheid is om voor hen op te komen. Weliswaar worden de heftige vormen van islamkritiek herhaaldelijk aangemerkt als ‘verstoring van de samenleving’, maar strikt genomen wordt deze verstoring niet samenleving-breed gevoeld, maar beperkt dat gevoel van een verstoorde samenleving zich tot de moslims. Hun pijn en onrust is daarmee hun probleem, niet die van de samenleving. Pas wanneer de samenleving zich als geheel geraakt voelde, zoals bij de moord op Theo van Gogh, wordt gekeken naar de diepere oorzaak, zoals radicalisering. Maar die introspectie leidt niet tot een herhaling van de gedachtegang van de jaren dertig waarin Joden en christenen wettelijke bescherming kregen. In Nederland ketsten soortgelijke voorstellen af op de vrijheid van meningsuiting, en alle aandacht concentreerde zich vervolgens op de bestrijding van radicalisering onder de moslims. Een soortgelijke situatie speelde zich af in Denemarken, totdat daar de politieke en handelsbelangen in de verdrukking kwamen. Dat, en niet de eigen moslimbevolking, was doorslaggevend.

Nogmaals, deze vragen en gedachtegangen zijn opzettelijk retorisch gesteld, met de bedoeling om helderheid te scheppen in de discussie. Want de relatie tussen de vrijheden van meningsuiting en religie is in Nederland nog niet uitgekristalliseerd, en de islam speelt daarin een bijzondere, want katalyserende rol.

82 E. Dommering, ‘Koranverbranding wordt niet beschermd door de vrijheid van meningsuiting’, *NRC Handelsblad* 16 januari 2024.